

DOBROVOLJAČKI POKRET JUGOSLAVENSKIH ISELJENIKA U SAD U PRVOM SVJETSKOM RATU

Ivan Čizmić

Njemačka i Austro-Ugarska razvile su odmah u početku prvoga svjetskog rata propagandu velikih razmjera širom Sjedinjenih Američkih Država. Cilj te propagande bio je pridobivanje američkog javnog mnijenja za ratne ciljeve Centralnih sila. Taj posao u početku nije bio osobito težak, jer su se one u svojim nastojanjima mogle osloniti na milijune njemačkih i austrijskih iseljenika i na jaku potporu germanofilskog tiska. Pored toga, austrijska i njemačka propaganda težila je da stvori među stranim radništvom, dakle i među našim iseljenicima, neprijateljsko raspoloženje prema Antanti. Poslanstva, konzulati i agenti Njemačke i Austro-Ugarske bili su u tome veoma aktivni.

Među prve akcije ide upućivanje poziva iseljenicima da se vrate natrag u vojnu službu. Austro-ugarski ambasador Konstantin Dumba uputio je 24. srpnja 1914. obavijest svim konzulatima da upozore austro-ugarske podanike kako su dužni prijaviti se konzulatima u roku 24 sata i biti pripravnici za odlazak pod vojnu zastavu.¹ Neposredno zatim redakcijama naših iseljeničkih listova u SAD stizali su zahtjevi za objavljivanje poziva iseljenicima u vojnu službu. Konzul u Chicagu, Hugo Silvestri, poslao je svim hrvatskim, srpskim i slovenskim listovima u Chicagu »Obznanu«, po kojoj se pozivaju »sve osobe od 37 godina mlađe koje su primile pasoše narodnog ustanka, te su po svojem pasošu narodnog ustanka dužne doći pod barjak; sve druge osobe podložne narodnom ustanku; sve osobe dužne služiti u vojsci, ratnoj mornarici i domobranstvu; svi gažiste narodnog ustanka i momci narodnog ustanka«, da se jave generalnom konzulu i da budu spremni otići u Austro-Ugarsku. Konzulat je obećao novac onima koji nemaju sami sredstava za put i opraštao je vojnim bjeguncima predviđene kazne, samo ako pođu »braniti domovinu«.²

Pozivi austro-ugarskih konzulata imali su azjedničko obilježje: obećanja, nagrade, naknade putnih troškova, ali i prijetnje onima koji se ne odazovu da će im kod kuće biti zaplijenjena imanja i progonjene obitelji. Konzulati su se služili i drugim metodama. Tako su širili glasine među iseljenicima, da će austro-ugarske vlasti angažirati šerife Sjedinjenih Država, koji će silom privedi vojne obveznike u New York i odatle ih uputiti kući u vojnu službu.³

Austro-ugarska akcija za sakupljanje iseljenika u vojnu službu imala je u početku uspjeha. O tome list Hrvatske Narodne Zajednice »Zajedničar« izvijestava: »U četvrtak na Batter parku u New Yorku kod austro-ugarskog kon-

¹ Glas Svobode, Chicago 28. VII 1914, br. 60.

² Radnička Straža, Chicago 12. VIII 1914, br. 35.

³ Hrvatski Svijet, New York 1. VIII 1914, br. 1465.

zulata stajala je bujica ljudi, najviše Nijemaca, Mađara, Poljaka i Slovaka. Dakako, bilo je i Hrvata. Svi su htjeli u domovinu da se bore za dinastiju.«⁴ Po nekim kolonijama osnivali su se i odbori za sakupljanje dobrovoljaca. Eleonor E. Ledbetter piše u svojoj knjizi o Jugoslavenima u Clevelandu da su u tom gradu austro-ugarski agenti razvili vrlo jaku agitaciju među iseljenicima tražeći od njih da idu u vojsku. Pri tom su iseljenicima prijetili austrijskim zakonima i drugim represalijama protiv obitelji i imanja u domovini.⁵

Akcija austro-ugarskih diplomatskih predstavništava oko organiziranja svojih podanika u SAD i njihova odašiljanja kući u vojsku izazvala je zabrinutost i reakciju slavenske političke emigracije, koja je već mnogo godina djelovala u SAD protu-austrijski. Zato se u tim krugovima smatralo potrebnim odmah poduzeti protuakciju i to paralelno zajedničkim istupima i u okviru nacionalnih, političkih i humanitarnih organizacija i štampe. Tako su se već 27. srpnja 1914. sastali predstavnici slavenskih listova⁶ radi dogovora za zajedničku akciju. Na tom sastanku donesena je rezolucija u kojoj se između ostalog kaže: »Pozivamo svu braću Slavene iz Austro-ugarske monarhije da se ne odazivaju austro-ugarskim konzulima i da ne idu u pomoć našim vjekovnim tiranima.«⁷

I južnoslavenski listovi: »Zajedničar«, »Hrvatski Svijet«, »Srbobran« i drugi upozoravali su iz broja u broj naše iseljenike da se ne odazivaju pozivima austrijskih agenata. Hrvatskim iseljenicima iznosile su se povijesne činjenice o zaslugama Hrvata za Monarhiju koja ih je uvijek nagrađivala ugnjetavanjem i dijeljenjem hrvatskih zemalja. »Hrvatski Svijet« je pisao: »Nećete se odazvati, braćo, ni na najslađe pozive austro-ugarskih konzula, ni na nagovaranja plaćenika njihovih, koji se prikazuju Hrvatima i koji vas zastrašuju svakojakim strahom. Moramo pokazati, da barem ovdje na slobodi nismo panduri, vazda pripravnici dizati oružje na obranu onog, koji je vazda težio za narodnom smrću našom.«⁸ Vrlo jak utisak ostavio je na iseljeničku javnost i uvodnik iz »Zajedničara«, koji je napisao Josip Marohnić, predsjednik Narodne Hrvatske Zajednice. Ističući kako se lijep dio austro-ugarskih vojnih obveznika nasašao u Americi, kamo se narod doselio jer se u Austriji nije dalo živjeti, kaže Marohnić, austro-ugarski konzuli i latinicom i ćirilicom pozivaju »mile i drage Hrvate« pod austrijsko oružje, da ostave slobodnu Ameriku i da se bore protiv svoje braće Slavena. Marohnić upozorava da Hrvati u Americi, u slobodnoj zemlji Washingtona, dobro znaju da Nijemac radi za Nijemca, Mađar za Mađara, a obojica proti Slavenima. Zato u tom sudbonosnom času članstvo Narodne Hrvatske Zajednice, svjesni Hrvati i Slaveni u Americi stoje čvrsto uz svoju braću Slavene, »želeći u duši i srcu pobjedu slavenskom oružju.«⁹

Južnoslavenski socijalisti u SAD bili su u načelu protiv rata, pa dosljedno tome i protiv odlaska iseljenika u vojsku. U tom smislu je i Izvršni Odbor Jugoslavenskog Socijalističkog Saveza u Americi izdao 1. kolovoza 1914. pro-

⁴ Zajedničar, Pittsburgh 12. VIII 1914, br. 32.

⁵ Eleonor E. Ledbetter, *The Yugoslavs of Cleveland, Cleveland 1918*, 5.

⁶ New-Yorški Listy, New-Yorški Denník, Hrvatski Svijet, Ruskoje Slovo, Hlas Ludu, Srbobran, Srpski Dnevnik, Slovenski Sokol, Slovenski Pokrok, Deník, Slovák v Ameriki.

⁷ Zajedničar, 5. VIII 1914, br. 31.

⁸ Hrvatski Svijet, 28. VII 1914, br. 1461.

⁹ Zajedničar, 5. VIII 1914, br. 31.

glas iseljenicima u kojem ih je pozvao da ne idu u stari kraj kao vojnici i postanu žrtve kapitalističkih interesa.¹⁰

Akcija austro-ugarskih diplomata oko sakupljanja iseljenika za rat povrijedila je neutralnost SAD. Prva je reagirala američka štampa. Tako je »Pittsburgh Telegraph« istakao: »Ne samo da nitko ne može prisiliti austro-ugarske podanike, da sada idu u rat, već svaki doseljenik radnik bilo iz koje države može biti sasvim siguran, da nema te sile, koja bi ga nagnala, da se vrati u domovinu svoju i da ide u rat za ‚volju ludih državnika‘ [...] Dok je doseljenik u ovoj zemlji, on je slobodan čovjek i podvrgnut samo zakonima ove zemlje.«¹¹ U američkim službenim krugovima pretresalo se tada pitanje da li austrijski službenici mogu izvoditi svoje akcije, a da ne povrijede zakon neutralnosti. Pri tom se naglašavalo da je prema pozitivnim zakonima sakupljanje u vojsku izričito zabranjeno. Spominjao se i jedan presedan iz američke povijesti, kada je, u vrijeme Krimskog rata, državni tajnik prognao iz SAD engleskog poslanika Champtona jer je sakupljao vojnike za englesku vojsku. Međutim, ipak je prevladalo mišljenje da se pojedinim inozemcima stavlja na volju hoće li iz zemlje otići ili ne. Tome se usprotivio kongresman Harisson i u kolovozu 1914. podnio Kongresu prijedlog zakona po kojem bi svim strancima, koji se nuđaju stranim vlastima u ratne svrhe, bio zabranjen ponovni ulazak u SAD. Napokon je državni tajnik W. S. Bryan u ime vlade SAD izjavio da nitko nema prava ni moći primoravati na povratak pod oružje pripadnike onih država koje se nalaze u ratnom stanju.

Stav službenih krugova u SAD, akcija slavenske političke emigracije i činjenica, koju je iseljenička štampa znala dobro iskoristiti, da je put u Evropu bio pod kontrolom engleske i francuske flote, imala je za posljedicu da su stotine tisuća austro-ugarskih vojnih obveznika ostali kroz čitavo vrijeme rata u SAD.

Usporedo s borbom protiv nastojanja austro-ugarskih konzula da naše iseljenike angažiraju za vojnu službu, započinje južnoslavenski dobrovoljački pokret. U dobrovoljce su se počeli javljati Srbi i Crnogorci, a u manjem broju i Hrvati. Organizaciju dobrovoljačkog pokreta preuzele su srpske organizacije. Neposredno pred izbijanje sukoba između Austro-Ugarske i Srbije izjavio je tajnik najveće srpske dobrotvorne organizacije u SAD, Saveza Sjedinjenih Srba »Sloga«, Pavao Pavlović, da su svi Srbi u SAD spremni ići u rat protiv Austrije. Srbi i nekolicina Hrvata sakupili su se u New Yorku spremni za polazak u dobrovoljce. Ali u prvom mjesecu rata iz SAD nije krenuo ni jedan dobrovoljac. Nisu do tada još bili uspostavljeni kontakti sa srpskom vladom, pa nije bio niti određen pravac kretanja dobrovoljaca. Osim toga, neutralnost SAD i stav vlade prema sakupljanju dobrovoljaca nisu dopuštali potpunu slobodu akcije. Zbog toga je u iseljeničkim krugovima prevladalo mišljenje da vrijeme za dobrovoljačku akciju nije još došlo. Kosto Unković, član uprave Narodne Hrvatske Zajednice, obratio se preko »Zajedničara« južnoslavenskim iseljenicima riječima: »Sa raznih strana Sjedinjenih Država dobio sam mnoge upite od naših ljudi, kako i kuda bi mogli putovati u Evropu, da se priključe srpskoj vojsci. U tu svrhu obratio sam se profesoru Pupinu, srpskom generalnom konzulu u New Yorku, i od istog primio sam jutros slijedeći brzojav:

¹⁰ Radnička Straža, 5. VIII 1914, br. 34.

¹¹ Zajedničar, 5. VIII 1914, br. 31.

„Prevoz je nemoguć. Ne može se dobiti ni jedan parobrod. Savjetujem svakome, da stoji gdje se nalazi.” Kako se iz toga brzojava razabire, ona vrijedna naša srpska i hrvatska braća, koji već dodoše u New York, da odu, da se bore za slobodu mile otačbine, ne mogu dalje. [...] Stoga ovim opominjem svu čestitu hrvatsku i srpsku braću, koji su spremni da odu na bojno polje, da za sada ostanu gdje jesu.«¹²

Prvi zahtjev za odašiljanje južnoslavenskih dobrovoljaca došao je od crnogorske vlade. Ministar P. Plamenac zatražio je od srpskog konzulata u New Yorku izvještaj o broju Crnogoraca koji se žele vratiti u Crnu Goru, s tim da će im crnogorska vlada naći sredstva za povratak. Zato je srpski konzulat zatražio od svakog Crnogorca koji se želio vratiti u domovinu da se pismeno javi ili lično dođe u New York.

Akcija crnogorske vlade pokrenula je ne samo Crnogorce nego i Srbe, a i Hrvate. Od kolovoza do prosinca 1914. otišlo je iz Amerike oko 4000 naših iseljenika. Glavnu brigu oko organizacije i odašiljanja dobrovoljaca preuzeo je na sebe Centralni Odbor Srpske Narodne Obrane u Americi.¹³ Mihajlo Pupin isposlovao je kod engleskih i talijanskih predstavnika u New Yorku jeftin prijevoz do Patrasa ili Napulja za svega dvadeset dolara. Ova prva akcija završila se 11. siječnja 1915. kada je iz New Yorka otputovala grupa od 254 dobrovoljaca.

U siječnju 1915. Lazar Mijušković, ministar crnogorske vlade, uputio je molbu Pupinu da stupi u pregovore s engleskim konzulom u New Yorku i zatraži dozvolu da Kanada postane sabirni centar dobrovoljaca za Evropu. U međuvremenu stigla je u SAD misija crnogorske vlade u kojoj su bili Jovan Matanović i Savo Đurašković. Njima je srpska vlada stavila na raspolaganje novčana sredstva za plaćanje prijevoza dobrovoljcima. Od svoje vlade dobili su upute da se u New Yorku povežu s Antunom Seferovićem, istaknutim iseljenikom i kasnijim crnogorskim konzulom. Misiji se u Americi priključio i urednik lista »Srbobran«, Petar Luburić. Organizacija »Sloge« stavila im je na raspolaganje čitav svoj činovnički aparat. Misiji je savjetovano da pazi na neutralni položaj SAD u ratu, ali je ona ipak bila neoprezna. U Chicagu, prilikom organiziranja jedne parade u čast 170 dobrovoljaca koje je na ulicama pratila glazba i pucanje pušaka, došlo je do intervencije američke policije i hapšenja članova misije. Tek nakon suđenja pušteni su na slobodu. Ta je misija završila rad u listopadu 1915. sakupivši 1900 dobrovoljaca, koji su preko Kanade renuli u Srbiju i Crnu Goru.

Ovom akcijom završila se prva faza jugoslavenskog dobrovoljačkog pokreta u SAD sa skromnim, ali, s obzirom na prilike kakve su tada bile u SAD, značajnim uspjehom. Crnogorska vlada dala je poticaj za odlazak u dobrovoljce, ali taj poticaj nije bio toliko jak niti su akcije crnogorske vlade bile tako organizirane da bi njima trebalo zahvaliti za rezultate. Osnovna karakteristika dobrovoljačkog pokreta 1914. i 1915. jest njegova spontanost. Ljudi su se na svoju inicijativu javljali u dobrovoljce, a iseljeničke organizacije su im pri tom pomagale. Golemu većinu dobrovoljaca činili su Srbi i Crnogorci. Hrvata je bilo veoma malo.

---

¹² Zajedničar, 12. VIII 1914, br. 32.

¹³ Centralni Odbor Srpske Narodne Obrane osnovan je u New Yorku 22. VII 1914. radi sakupljanja materijalne pomoći Srbiji i radi sakupljanja dobrovoljaca.

Dobrovoljci su bili uključeni u redove srpske i crnogorske vojske. Zbog toga je izostao moralni i politički učinak, koji bi jedna posebna dobrovoljačka jedinica već tada sigurno postigla. Treba još istaći činjenicu da SAD nisu bile tako rigorozne prema jugoslavenskom dobrovoljačkom pokretu — možda zato što se nije radilo o akciji velikih razmjera, a možda i zato što su već tada bile sklonije akcijama Antantinih saveznika negoli Centralnih sila.

Na dobrovoljački pokret 1914. i do kraja 1915. nisu imale nikakvog utjecaja niti inicijative niti akcije Jugoslavenskog Odbora u Rimu i Londonu. U to vrijeme ni srpska vlada nije poduzimala direktne akcije među iseljenicima radi sakupljanja dobrovoljaca.

Interes za sakupljanje dobrovoljaca u Americi pojavio se kod jugoslavenske emigracije u Evropi odmah na početku rata. Ljubo Leontić, po svom dolasku u Rim, počeo je akciju na svoju ruku mimo Jugoslavenskog Odbora i srpskom poslaniku Ljubi Mihajloviću iznio osnovu o dobrovoljačkoj »legiji« sa zahtjevom da je dostavi srpskoj vladi. Leontićeva je namjera bila da u dogovoru i s pristankom srpske vlade pođe u Ameriku i da među južnoslavenskim iseljenicima iz Austro-Ugarske povede agitaciju za sakupljanje dobrovoljaca. Mihajlović ga je uputio na Jugoslavenski Odbor, smatrajući da to pitanje prvenstveno spada u njegovu nadležnost. U prosincu 1914. Leontić je pred Odbor iznio prijedlog za sakupljanje dobrovoljaca, tražeći da se u dobrovoljce uključe i južnoslavenski iseljenici. Ali dobrovoljačko pitanje predstavljalo je u početku za Jugoslavenski Odbor težak i kompliciran problem. Taj problem bio je u suprotnosti sa međunarodnim pravom, a osim toga Odboru nije bio niti poznat stav srpske vlade. Uz to, neki članovi Odbora smatrali su da će rat suviše kratko trajati, pa ne bi trebalo angažirati dobrovoljce iz daleke Amerike. Ipak je Odbor na svojoj sjednici od 24. siječnja 1915. donio odluku o organizaciji dobrovoljaca pod uvjetom da se s tim složi i srpska vlada. Zamisao Jugoslavenskog Odbora bila je formirati jednu vojnu jedinicu u koju bi trebali stupiti Hrvati, Srbi i Slovenci, podanici Austro-Ugarske, i da ta zasebna jedinica bude u sastavu vojnih snaga Kraljevine Srbije. Jedinica je trebala biti pred Saveznicima dokaz volje našeg naroda iz Austro-Ugarske da se oslobodi tuđinskog jarma i ujedini s Kraljevinom Srbijom. Jedinica je dobila ime »Jadranska Legija« i prema prvoj zamisli Odbora trebala je predstavljati demonstraciju protiv pretenzija Italije na našu obalu.

U tom smislu Odbor je izdao i proglas u kojem kaže: »Oni koji povodom rata umakoše iz carevine Austro-Ugarske u inozemstvo te se nalaze u Zapadnoj Evropi odlučiše da pokrenu osnivanje *Jadranske Legije*, koja imade da pored srpske vojske pomaže oslobađanju našega naroda od njemačkog i mađarskog ropstva [...] Legija se nazvala »Jadranskom« s razloga što je naše Jadransko more sinteza ideala svih Jugoslavena koji žive na njegovim obalama ili prema njemu teže, i s razloga što djelatnost legije ima da se poglavito razvije u našim krajevima Jadranskog mora [...] »Jadranska Legija« nema da postigne velikih vojnih uspjeha, jer danas samo goleme moderne vojske mogu da odlučuju na bojnim poljima, ali će zato moći da u mnogom smjeru pripomogne pri oslobađanju devet miliona austrijskih Jugoslavena. Sama njezina pojava imati će

veliko moralno znamenovanje, jer će pred svijetom zasvjedočiti težnju našeg naroda za slobodom.«¹⁴

Dobrovoljačko pitanje i ideju »Jadranske Legije« srpska vlada primila je suzdržano. Ona se tada samo informativno preko svog poslanstva u Rimu obratila Odboru s pitanjima: 1. Koliko bi stajala oprema svakih stotinu dobrovoljaca, i 2. Tko bi imao u Legiji komandu. Dva su razloga za takvo držanje srpske vlade: 1. Srbija je tada bila na sjeveru okružena neprijateljima, a sa svim se jasno moglo predvidjeti i neprijateljsko držanje Bugarske. Zato srpska vlada nije željela na zapadu izazivati Italiju i nije željela imati komplikacije na moru koje joj je trebalo kao sigurna veza sa Saveznicima. 2. U to vrijeme srpska vojska još nije pretrpjela teške gubitke i nije se još osjećala veća potreba za popunjavanjem vojnih jedinica. Zato je srpska vlada dobrovoljačko pitanje ostavila otvoreno, prepuštajući inicijativu Jugoslavenskom Odboru u kojem se važnost dobrovoljačkog pitanja sve više osjećala.

I sam predsjednik Odbora, Ante Trumbić, počeo je dobrovoljačkom pitanju obračati veću pažnju. U pismu od 16. lipnja 1915. upućenom »Slavenskom Crvenom Križu« u Chile, Trumbić kaže: »Kako Vam je već poznato, mi smo se odlučili, da obrazujemo jednu Legiju dobrovoljaca, u kojoj će posebne hrvatske i slovenske čete najplemenitijim činom odgovoriti našim dušmanima i našim prijateljima, koji nas neprestano pitaju: a što rade Hrvati, što Slovenci za svoje oslobođenje? [. . .] preporučujemo Vam, da sami organizujete sakupljanje dobrovoljaca i sredstava za naš rad.«¹⁵

Tokom 1915. stizale su Odboru s nekoliko strana vijesti o dobrovoljačkom pokretu. Pokret je počeo i u Rusiji. Franko Potočnjak izvijestio je Odbor da je i u Sjevernoj Americi moguće organizirati dobrovoljački pokret. Iz Južne Amerike su također stizale dobrovoljačke prijave. Sam Odbor poduzeo je neke korake kod savezničkih vlada radi pokretanja dobrovoljačke akcije. Ali za sakupljanje i dopremanje dobrovoljaca u Evropu trebalo je riješiti još mnoge probleme. Naši iseljenici u Americi bili su austro-ugarski podanici, pa im se unaprijed moralo osigurati da ih pri povratku u Evropu ne bi internirale vlasti savezničkih zemalja. Trebalo je osigurati financijska sredstva za prijevoz i urediti kako bi se iseljenici, s obzirom na neutralnost SAD, sakupljali i prelažili u Kanadu.

Po svom povratku iz Rusije u London, Frano Supilo je počeo raditi kod Foreign Officea oko engleske podrške za dobrovoljačku akciju. Potkraj srpnja referirao je Odboru da je ministar vanjskih poslova Edward Grey, prema saopćenju u Foreign Officeu, načelno za dobrovoljačku ideju i da će se Engleska pobrinuti za dopremu dobrovoljaca iz Kanade. I Potočnjak se na svome putu u Rusiju zaustavio u Nišu, gdje mu je Pašić saopćio da srpska vlada prihvaća ideju o sakupljanju dobrovoljaca. Odbor je bio ohrabren tim odlukama, pa je još 29. lipnja donesen zaključak da Milan Marjanović otputuje u Sjevernu, a Miće Mičić u Južnu Ameriku i da ondje započnu u ime Jugoslavenskog Odbora rad na dobrovoljačkom pokretu. I srpska vlada uputila je pukovnika Alimpija Markovića u Sjevernu Ameriku radi sakupljanja dobrovoljaca. Marković je u Londonu obavijestio Trumbića o pristanku i interesu srpske vlade za dobro-

¹⁴ Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine SHS 1914—1919, Zagreb 1920, 18.

¹⁵ Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, Arhiv Jugoslavenske Narodne Obrane.

voljački pokret. Ali i taj put je dobrovoljačka akcija zapela. Engleska vlada nije uspjela da SAD privoli na sakupljanje dobrovoljaca, uglavnom radi njihova neutralnog statusa. Radi toga je Engleska uskratila svoju potporu. Akcija za dobrovoljački pokret završila je 1915. neuspješno za Jugoslavenski Odbor i srpsku vladu. Tako je Jugoslavenski Odbor izgubio moćno sredstvo za svoju uspješnu političku akciju. Srbija je već 1915. doživjela velike vojne gubitke. Radi toga je i srpska vlada bila pogođena neuspjehom dobrovoljačke akcije, ali ne u političkom smislu nego radi nemogućnosti da popuni srpske vojne efektive.

Međutim, razdoblje od kraja 1915. i u toku 1916. godine znači za Jugoslavenski Odbor i srpsku vladu novu i uspješnu fazu dobrovoljačkog pitanja. U to vrijeme dobrovoljački problem poprima šire međusavezničko značenje. Emigrantski faktori iz Austro-Ugarske to osjećaju i istodobno uviđaju da se u pogledu dobrovoljačkog pitanja treba više orijentirati prema Francuskoj. Inicijativu daju Poljaci. Oni su se nadali uspjehu u sakupljanju dobrovoljaca u SAD s obzirom na velik broj svojih iseljenika i na simpatije koje su SAD još od početka rata pokazivale prema borbi Poljaka za slobodu. Zato je Poljski Narodni Odbor počeo u Parizu 1916. vrlo intenzivno raditi na dobrovoljačkom pitanju. Poljake su slijedili Čehoslovaci i Jugoslavenski Odbor, a i srpska vlada počela je pokazivati izuzetno zanimanje za dobrovoljce iz Amerike. Sve te akcije pomagala je francuska vlada, koja je osnovala posebno odjeljenje »za organizaciju narodnih vojski«.

Jugoslavenski Odbor uputio je Pašiću 15. prosinca 1915. telegram u kojem je zahtijevao da srpska vlada isposluje u engleske vlade zaštitu dobrovoljaca, kako oni na povratku u Evropu ne bi bili zarobljeni od Engleza. Sakupljanje dobrovoljaca, po mišljenju Odbora, trebalo bi energično provesti u većem stilu i na novoj osnovi, tako da bi srpska vojska mogla time dobiti efektivnu vojnu pomoć, što bi se moglo postići širom i intenzivnijom akcijom u Americi, gdje se mogu skupiti tisuće, a možda i desetine tisuća, dobrovoljaca. Odbor je, nadalje, predložio Pašiću da dobrovoljci budu zasebna jedinica s jugoslavenskim imenom pod rukovodstvom Vrhovne Srpske Komande. Za njihovo sakupljanje trebalo bi, prema njegovu mišljenju, poslati u Sjevernu Ameriku nekoliko jugoslavenskih emigranata i srpskih oficira, koji bi djelovali i u Kanadi i koji bi dobrovoljce dočekivali u određenom mjestu, spremali ih i vježbali u oružju te ih otpremali u Evropu. Dobrovoljačkim četama trebalo bi od samog početka dati sve tri zastave: hrvatsku, srpsku i slovensku. Odbor je vjerovao da vlada Sjedinjenih Država neće sprečavati sakupljanje dobrovoljaca.

Odbor je sugerirao srpskoj vladi da stupi u službene razgovore s engleskom vladom radi postizanja principijelne privole za tu osnovu i da s njom konkretno ugovori sve detalje, osobito u vezi s okupljanjem u Kanadi i transportom u Evropu, i da osigura dovoljan kredit od više milijuna franaka za agitaciju, za put dobrovoljaca do Kanade i transport u Evropu.

Jugoslavenski Odbor konstatira na kraju kako, doduše, nije formalno ovlašten da o tom pitanju raspravlja s engleskom vladom, ali da može eventualno biti u tome posrednik. Pored toga ističe kako mu je poznato da su Englezi spremni pregovarati o tom pitanju.¹⁶

---

¹⁶ Milada Paulová, Jugoslavenski Odbor, Zagreb 1925, 196.

Odbor je 11. siječnja 1916. zaključio da Trumbić i Supilo posjete srpskog poslanika u Parizu, M. Vesnića i s njim povedu razgovore o dobrovoljcima. Međutim, Vesnića je potkraj siječnja posjetila šira delegacija u kojoj su se nalazili Trumbić, Hinković, Stojanović i Vošnjak.¹⁷ Vesnić je delegaciji pročitao notu francuske vlade, koja je pokazivala velik interes za pitanje dobrovoljaca.

Rješenje dobrovoljačkog pitanja ipak se oteglalo sve do srpnja 1916, kada je Pašić bez znanja Jugoslavenskog Odbora poduzeo novu akciju kod Saveznika. On je 16. srpnja zatražio od poslanika Vesnića da stupi u pregovore s francuskom vladom i da zatraži kredit od 10 mil. franaka, da se Francuska pobrine za prijevoz dobrovoljaca i da u tom pitanju podupre Srbiju kod Engleza. Istodobno je i srpski vojni attaché u Parizu, gen. Rašić, pridobio i francuske vojne krugove za dobrovoljačku ideju. Stav Francuske bio je uvjetovan porazom Italije, spoznajom da će rat još dugo trajati, a i činjenicom da su se SAD već spremale za rat, pa da izvođenje dobrovoljačke akcije neće više nailaziti na poteškoće.

Vesnić je 16. listopada javio Pašiću da je francuska vlada odobrila kredit od dva mil. franaka, a čim ovaj bude utrošen da će dati novi, te da će utjecati i na englesku vladu da učestvuje u izdacima. Najzad je pitanje dobrovoljaca bilo uređeno na savezničkoj konferenciji na kojoj su odobreni privremeni krediti i određeno je da sabirno mjesto dobrovoljaca bude Bizerta. Za šefa Srpske vojne misije imenovan je Milan Pribičević.

Jugoslavenski Odbor nije bio obaviješten o posljednjoj akciji srpske vlade kod Saveznika, ali ju je odobrio, a pogotovu je odobrio imenovanje Milana Pribičevića za šefa Misije u Sjevernoj Americi. Ličnost Milana Pribičevića bila je poznata jugoslavenskoj emigraciji još od prije rata u vezi sa »Slovenskim Jugom« i »Narodnom Obranom«. Još u prvim danima svog rada Odbor je u Rimu tražio od srpske vlade da Pribičević bude neka veza između njega i srpske vlade.¹⁸ Potočnjak je u Nišu dogovorio da se Pribičević angažira kod prihvaćanja dobrovoljaca u Srbiji. S druge strane, i srpska vlada je znala da bez pomoći Jugoslavenskog Odbora i njegovih emisara u SAD neće biti uspjeha. Ministar rata Terzić zatražio je u telegramu Vrhovnoj Komandi od 5. lipnja 1916. da se Pribičević stavi na raspolaganje radi sakupljanja dobrovoljaca u Sjevernoj i Južnoj Americi i da to izvode emisari Jugoslavenskog Odbora, koji će stajati pod upravom i nadzorom jednog višeg oficira, za koju je dužnost najprikladniji Pribičević. »Molim stavite mi ga na raspoloženje i (sklonite), da se ove dužnosti primi. On prividno mora da se predstavlja kao oficir u penziji. Ceo rad mora ostati u najvećoj tajnosti.«¹⁹ Sam Pribičević opirao se odlasku u Ameriku s motivacijom da je potreban na frontu, ali se ipak pokorio naređenju.²⁰ On nije išao u Ameriku samo u svojstvu šefa srpske vojne misije niti je svoj položaj takvim smatrao. Sam kaže: »Po ovom zadatku došao sam u ime Srbije, i po želji i pozivu ‚Jugoslavenskog Odbora‘ u Londonu. Te prema tome

---

¹⁷ Bogumil Vošnjak, U borbi za ujedinjenu narodnu državu, Zagreb 1928, 17.

¹⁸ Ivan Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje, Buenos Aires 1961, 51.

¹⁹ Vojno-istorijski arhiv, Beograd, Vrhovna Komanda.

²⁰ Ibid.

imam puno pravo da Vam se predstavim u ovom narodnom poslu kao tumač i njegove volje i želje.²¹

U drugoj polovici 1915. jugoslavenska dobrovoljačka akcija u SAD je sasvim zastala. Jugoslavenski Zbor održan u Chicagu 11. ožujka 1915. otvorio je niz političkih problema koji su izazvali takve suprotnosti među južnoslavenskim iseljenicima da je politički rad za stvaranje jugoslavenske države gotovo prestao. To se svakako neposredno odrazilo i na dobrovoljačku akciju. Ali, postojali su i drugi razlozi zbog kojih se iseljenici nisu više javljali u dobrovoljce. Katastrofa srpske vojske izazvala je tešku deprimiranost. O dobrovoljcima za razbijenu srpsku vojsku nije se u tom času moglo ni misliti. U SAD su počeli stizati prebjeci iz Srbije, a i bivši dobrovoljci koji su svojim pričama o ratnim grozotama uplašili, ozlovoljili i odvrćali ljude od namjere da idu u rat. Bilo je i takvih koji su se poslije dužeg boravka u Rimu vratili u SAD na nagovor i uz pomoć Italije, sve u cilju da ljude odvrate od odlaska u dobrovoljce. Osim toga, iseljenici su bili uplašeni od stalnih grožnji austro-ugarskih konzula, a također i od pisanja iseljeničkih novina o progonstvima koja vlasti vrše nad našim svijetom u domovini. Značajno je bilo, kako smo već spomenuli, i nastojanje SAD da sačuvaju svoju neutralnost. I loša organizacija dobrovoljačke akcije nepovoljno je utjecala na odlazak u dobrovoljce. Tako su još na početku rata u dva navrata došle grupe dobrovoljaca u New York i tu ostale bez sredstava, uputa i mogućnosti da se prevezu u Evropu.

I veze Jugoslavenskog Odbora sa iseljenicima u SAD bile su, za razliku od onih sa iseljenicima u Južnoj Americi, veoma loše. Tako se »Zajedničar« služio vijestima iz južnoameričkih iseljeničkih novina radi obavještanja o osnivanju Jadranske Legije, koja je »hrvatska regimenta sa hrvatskom zastavom, koja će se boriti sa srpskom vojskom i koja će osloboditi Hrvatsku.«²²

Među Srbima, iz čijih su se redova dobrovoljci uglavnom regrutirali, vodila se borba za prestiž u Savezu »Sloga«. Ta borba je apsorбирала svu pozornost i snagu srpskog iseljeničtva.

Član Jugoslavenskog Odbora, Milan Marjanović, stigao je u New York potkraj listopada 1915. s mandatom Odbora da se prvenstveno prihvati posla oko sakupljanja dobrovoljaca. Ali Marjanović je dobro ocijenio situaciju i bio je svjestan toga da je najprije potreban sistematski i naporni rad među iseljenicima. Bilo je potrebno ispraviti učinjene pogreške u radu i čekati povoljniju međunarodnu situaciju, pa tek onda pristupiti dobrovoljačkoj akciji. Pribićević je stigao u SAD godinu dana poslije Marjanovića, u jesen 1916, ali ni on nije mogao odmah po dolasku pristupiti sakupljanju dobrovoljaca. Novac potreban za tu akciju stigao je tek 10. studenoga. Trebalo je još riješiti pitanje prijevoza dobrovoljaca u Kanadu i njihova smještaja ondje. SAD su bile tada neutralne, pa je i zbog toga rad Misije trebao biti postepen i oprezan. Osim toga, Pribićević je morao rješavati i sporove među Srbima, na čemu je radio cijeli listopad. Bez njegova posredovanja vjerojatno na jugoslavenskom zboru u Pittsburghu ne bi bila zastupana većina američkih Srba.

Na zboru u Pittsburghu 29. i 30. listopada 1916. donesena je odluka o ponovnom i uspješnijem pokretanju dobrovoljačke akcije. Po Statutu prihvaćenom

²¹ Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv Jugoslavenske Narodne Obrane br. 18732.

²² Zajedničar, 21. VII 1915, br. 29.

na zboru, Pribićević je postao član Jugoslavenskog Narodnog Vijeća, koje je nakon zbora preuzelo vođenje cjelokupne jugoslavenske akcije u SAD. Prilikom zbora u Pittsburghu održana je i konferencija Jugoslavenskog sokola u SAD, na kojoj se raspravljalo o zadacima sokolske organizacije. Na prijedlog Marjanovića konferencija je prihvatila ove zaključke: 1. Prihvaćanje rezolucije pitsburškog zbora, 2. Sokolska društva uvode u svoj program vježbanje u oružju da na taj način sokolstvo bude pripravno »staviti se na raspoloženje i slobodnoj Americi u slučaju ako ovdje zatreba braniti slobodu i ideale Amerike od vanjskih ili unutarnjih neprijatelja tih principa [...]«²³ 3. Sokolstvo treba postati i jugoslavenska narodna vojska, ako je narod ustreba.

Konferencija je usvojila Marjanovićeve prijedloge i donijela odluku o fuzioniranju hrvatskog, srpskog i slovenskog Sokola u jedan jedinstveni Jugoslavenski Sokolski Savez, a za starješinu je izabran Marjanović. Bilo je općenito uvjerenje na zboru da je Jugoslavenski Sokol najpodesnija organizacija kroz koju bi se vršilo okupljanje dobrovoljaca. Jugoslavenski Sokolski Savez izdaje 5. veljače u Clevelandu uputstva za sakupljanje dobrovoljaca. Prema tim uputstvima, svaka župa, društvo i kolonija treba da osnuju naročit odbor u kojem će najmanje jedna osoba, verzirana u sokolskim i vojničkim poslovima, isključivo raditi na poslovima oko dobrovoljaca. Uputstva su isticala, da u dobrovoljce treba prvenstveno angažirati neoženjene ljude i one koji su već bili u vojsci. Svaki dobrovoljac slobodno je mogao izjaviti da li želi ići u Evropu ili služiti u američkoj vojsci.²⁴

Pribićević je dobrovoljačku akciju započeo odmah nakon pitsburškog zbora. Obilazio je iseljeničke kolonije gdje je direktno agitirao među iseljenicima. Ali njegova se akcija isprva teško razvijala. Do kraja godine odlazilo je u dobrovoljce svega 5 do 20 ljudi nedeljno. Zahvaljujući izuzetno velikoj ustrajnosti i vjeri u uspjeh, u prvoj polovini 1917. dobrovoljačka akcija je počela donositi veće uspjehe. U dobrovoljce počinju odlaziti skupine od 50, 100 i više ljudi. Formiraju se čete s imenima znamenitih povijesnih ličnosti.

Pribićević je najprije počeo radom među srpskim iseljenicima, očekujući da će kod njih lakše i brže uspjeti. Takav rad nije odobravalo Jugoslavensko Narodno Vijeće, koje je smatralo da dobrovoljačku akciju treba istodobno voditi među Hrvatima, Srbima i Slovencima. Zato je Marjanović upozorio Pribićevića da treba upotrijebiti više sredstava i angažirati više ljudi za agitaciju među Hrvatima. U odgovoru Marjanoviću, Pribićević kaže da se Hrvati ne zamenaruju nego da se radi i među njima, ali se oni ne odzivaju »jer su mekani, nisu borbeni kao Srbi što su.« Naveo je i primjer Hrvatâ iz Tacome, koji su kako kaže Pribićević, »čelik Jugoslaveni«, ali su mu ipak rekli da ne mogu ići u dobrovoljce jer im dolazi sezona ribolova.²⁵

²³ Jugoslavenska Država, Antofogasta 10. II 1917, br. 52—54.

²⁴ Arhiv Jugoslavenske Narodne Obrane iz Južne Amerike, Zagreb 1936—1937.

²⁵ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

U pismu od 22. XII 1916. Pupin je pisao Jugoslavenskom Odboru u London: »Pisano mi je sa više strana, da postoji želja kod Jugoslavena u Engleskoj i Francuskoj da se u Americi traže Jugoslavenski dobrovoljci. Taj posao naišao bi na izvanredno velike poteškoće i ne verujem da bi uspeo. Najveća teškoća je ova: Jugoslaveni u Americi danas tako dobro ekonomski napreduju, da bi vrlo mali broj ostavio stalan posao u Americi, koji se danas lepo plaća, da ide na Balkan da se tamo bori.« I pored toga Pupinu je sa strane Odbora odgovoreno da se dobrovoljačka akcija ne smije odbaciti. (A-JAZU, A-JO, sv. 97).

Intervencija Jugoslavenskog Narodnog Vijeća ponukala je Pribičevića da na osnovu svoga desetmesečnog iskustva u dobrovoljačkom radu iznese pred Vijeće dobrovoljački problem i prijedloge za njegovo rješenje. Pribičević izvještava Vijeće da je njegovim nastojanjem i nastojanjem njegovih pomoćnika krenulo preko 800 ljudi na solunski front, od kojih je 750 iz SAD, a ostali iz Kanade. U tom broju bilo je Hrvata svega 30, a Slovenaca 10. Zasebnom akcijom srpske organizacije »Srbobran« sakupljeno je preko 600 ljudi, među kojima samo 30 Hrvata. Za Vidovdan 1917. Pribičević je očekivao da će u Evropu krenuti oko 2000 ljudi, među kojima samo 50 Hrvata. Nezadovoljan tako malim odazivom Hrvata i Slovenaca, Pribičević je obavijestio Vijeće da je odmah po svom dolasku u Ameriku i tokom svog rada isticao dobrovoljačko pitanje kao jedno od najvažnijih u cjelokupnoj jugoslavenskoj akciji, pa moli Vijeće da uvidi, kako taj neuspjeh šteti ugledu cijelog jugoslavenskog rada i kako važnost dobrovoljačkog problema prelazi granice »uže naše jugoslavenske američke politike, a prostire se do najširih predstavnika našeg naroda u Londonu, Parizu i Krfu«. Zato je neophodno potrebno da se dobrovoljačko pitanje najozbiljnije i najdublje razmotri, i poduzme sve što je potrebno, kako bi se dosadašnji neuspjesi preokrenuli u uspjehe. U tom cilju je spreman staviti se potpuno na raspoloženje Vijeću i jednako nastojati i kod Srba, Hrvata i Slovenaca da pođu na front. Na osnovu iskustava koje je stekao proputovavši, u bliskom dodiru s narodom, iseljeničke kolonije, Pribičević tvrdi da se i kod Hrvata i Slovenaca može imati uspjeha u sakupljanju dobrovoljaca samo ako se ozbiljno ispita stanje dosadašnjeg rada u narodu i primijene ona sredstva koja će pridonijeti uspjehu. Glavni neuspjeh dosadašnjeg rada leži u lošoj organizaciji. Iseljenička društva unutar Hrvatskog Saveza i drugih jugoslavenskih organizacija nisu čvrsta niti su njihova lokalna rukovodstva na potrebnoj visini. Među narodom je malo agitatora s većim autoritetom. Protiv socijalističkog i »austrijaškog« agitiranja ne vodi se sistematska, smišljena protuakcija, a ne poduzima se ništa niti protiv struja koje su javno na jugoslavenskoj strani, a tajno rade protiv ove politike. Što se tiče odlaska Hrvata i Slovenaca na frontu, akcija se vodi u okviru sokolske organizacije koja nema u narodu ugleda. Pribičević tvrdi da dobrovoljce neće dati sokoli koji se have samo svojim uniformama i zabavama i koji su većinom »varošani«, nego će u dobrovoljce ići radnici koji rade u rudnicima i tvornicama. To nije samo slučaj s hrvatskim i slovenskim Sokolom nego i srpskim.

Pribičević je Izvršnom Odboru Jugoslavenskog Narodnog Vijeća predložio da se prekine rad na dobrovoljačkoj akciji kroz sokolsku organizaciju a da se Sokoli koji su se prijavili za dobrovoljce odmah sakupe i krenu na frontu. Njihov daljnji boravak u SAD negativno bi utjecao na druge iseljenike.

Posebno izabrani agitatori i organizatori treba da održavaju zborove među hrvatskim i slovenskim iseljenicima, s predavanjima revolucionarno-političkog sadržaja protiv Austro-Ugarske, a za slobodnu jugoslavensku demokratiku državu; u uprave lokalnih iseljeničkih organizacija treba birati aktivne i radikalne ljude; agitacijom treba u narod unijeti zdrav revolucionarni demokratski duh ozbiljnog rada. Rad bi trebao biti takav kao da se stvara stranka ili revolucija. Agitirati bi trebalo i s hrvatskim imenom te razbijati zabludu da jugoslavenstvo znači prestanak imena srpskog, hrvatskog i slovenskog. Pribičević je inzistirao na tome da se na čelo te akcije stavi jedan Hrvat borbenog

duha i velikog autoriteta, koji bi upravljao tom akcijom i osobno u njoj učestvovao. Ta bi osoba trebala biti iz redova Izvršnog Odbora Jugoslavenskog Narodnog Vijeća tako da se vidi da Odbor neposredno upravlja ovim poslovima.

Rad Jugoslavenske Kancelarije treba približiti narodu tako da njezin ugled poraste, jer je njen dosadašnji rad, s obzirom na prilike u narodu, sve više gubio na povjerenju iseljenika, koji ga nisu osjećali i vidjeli. Dobrovoljačka akcija mora biti vidljiva i američkoj javnosti i na taj način postati izvrsna propaganda kod Amerikanaca za jugoslavensku stvar. Odlazak Hrvata i Slovenaca na solunsku frontu treba biti najveća garancija za njihova prava u novoj državi.²⁶

O Pribičevićevim prijedlozima raspravljao je Izvršni Odbor Jugoslavenskog Narodnog Vijeća na svojoj sjednici od 14. i 15. lipnja 1917. Opće mišljenje u Vijeću bilo je da treba pokazati veću odlučnost i borbenost u dobrovoljačkom pitanju. Trebalo je nastaviti s radom u američke vlade, kako bi se otklonile sve zapreke što uspješnijoj djelatnosti među narodom. Pupin je smatrao neophodnim da se dobije potpuno dopuštenje od američkih vlasti za sakupljanje dobrovoljaca i upoznao Odbor s memorandumom koji je u tom smislu srpski poslanik Lj. Mihajlović uputio američkoj vladi zahtijevajući da SAD preuzmu brigu za prijevoz dobrovoljaca u Evropu. Mihajlović, koji je prisustvovao sjednici Odbora, izjavio je: »Odbor mora da oceni može li se tom i takovom radu posvetiti. Ako može, dobro, ako ne može, neka se Odbor preobrazi, pak neka se tom radu potpuno posvete oni, koji mogu, a drugi neka pomažu [...] Treba ići među narod lično, te ga dizati na ustanak.« Na prijedlog Marjanovića, praktična provedba daljnje dobrovoljačke akcije trebala se zasnivati na osobnom učestvovanju članova Izvršnog Odbora koji bi stali na čelo akcije za revolucioniranje narodnih masa. Ta akcija trebala je učvrstiti opću jugoslavensku akciju u SAD i postići vrhunac u otpremanju dobrovoljaca, naročito Hrvata i Slovenaca, na Solunsku frontu. Članovi Odbora trebali su izjaviti da li se žele potpuno posvetiti dobrovoljačkoj akciji, s tim da se njihovo uzdržavanje pokriva iz narodnih fondova prema potrebi i dogovoru. Na čelo cijele akcije Odbora trebalo je da stane jedan njegov član, udomaćen u Americi, koji bi se odmah posvetio poslu, raspolagao svim sredstvima i upravljao pomoćnim osobljem. Troškove te akcije treba podmiriti iz sredstava sabranih u SAD za potrebe Jugoslavenskog Odbora u Londonu.²⁷

Pribičević je predložio da ta osoba bude Don Niko Gršković, a pomoćnici da mu budu Marjanović i Leontić. Sam se Pribičević ponudio da se, čim završi s radom među srpskim iseljenicima, potpuno posveti radu među Hrvatima i zatim među Slovencima.

Vođama jugoslavenskog pokreta u SAD bilo je jasno da bez znatnijeg učešća Hrvata i Slovenaca ne može biti niti velikog broja dobrovoljaca; od oko 700.000 naših iseljenika jedva je bilo 100.000 Srba i Crnogoraca. Zato se traženje rješenja za politička i druga pitanja, koja su prouzrokovala slab odaziv Hrvata i Slovenaca u dobrovoljce, kako Pribičeviću tako i Jugoslavenskom Narodnom Vijeću postavilo kao najhitniji problem. Već 23. lipnja 1917. Marjanović je kao član i izaslanik Jugoslavenskog Odbora u Londonu i kao starješina Jugoslavenskog Sokolskog Saveza u Americi uputio proglas

---

²⁶ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

²⁷ Ibid.

hrvatskim iseljenicima, u kojem između ostaloga kaže da je došao čas da i hrvatski dio jugoslavenskog naroda pokaže što može, da pokaže i svoju snagu i moć u borbi za slobodu i jedinstvo. Ovo nije više rat, ovo je revolucija potlačenih naroda za slobodu. Predsjednik Wilson spominje i Hrvate kao narod koji neće Austro-Ugarsku. U međuvremenu Mađari sve sile upinju da Hrvatska ostane pod njima. Talijani tvrde da je Istra i Dalmacija talijanska. S druge strane, Srbija se bori samo sa posljednjim ostatkom svoje vojske, a Hrvati trebaju dobro znati da njihov put u Hrvatsku, u Dalmaciju i u Istru vodi samo preko Soluna. Zato srpska vojska treba postati i hrvatska. Hrvati trebaju osloboditi Hrvatsku. Krajnje je vrijeme da i Hrvati sastave vojsku dobrovoljaca, za koju treba čitav svijet znati da je hrvatska. Sredinom srpnja kreće velika sokolska četa dobrovoljaca u borbu. U njoj treba biti najviše Hrvata. Zato treba svim silama uznapredovati da četa bude što veća, da pođu svi koji su mladi, zdravi i slobodni. Put je badava, a svaki dobrovoljac poslije rata imat će pravo prvenstva kod raznih službi ili na pet hektara besplatne zemlje.²⁸

Nakon Marjanovićeve proglašenja raspuštena je sokolska organizacija u SAD. Cilj Sokola bio je narodni ustanak, odlazak u dobrovoljce. Poslije toga postojanje sokolske organizacije bilo bi bespredmetno. Starješinstvo Sokolskog Saveza dalo je i upute o raspodjeli sokolske imovine koju treba podijeliti između Hrvatskog Saveza, Srpske Narodne Obrane, Slovenske Zveze i Jugoslavenskog Odbora u Londonu. 8. lipnja pozvao je Niko Gršković članove Hrvatskog Saveza u dobrovoljce. Potkraj lipnja Srpska Narodna Obrana izdaje saopćenje u kojem kaže da je najvažniji zadatak Obrane upućivanje dobrovoljaca, ističući pri tom rad Hrvata i njihovo odlaženje u dobrovoljce. Iseljenička štampa bila je puna članaka, dopisa i apela za dobrovoljački pokret. Pisalo se o sakupljanju četa, njihovu kretanju, ispraćaju itd. Od svibnja pa do jeseni 1917. dobrovoljačka akcija uživa veliku reklamu u SAD. Mnogobrojni sastanci, zabave, zbrovi, parade, filmska snimanja, pozdravni telegrami predsjedniku Wilsonu — sve je to svratilo pozornost američke javnosti na dobrovoljački pokret i uopće na jugoslavensko pitanje. Američka štampa pisala je sa simpatijama o dobrovoljcima. Samo su neke novine, nemajući uvida u veličinu akcije, izražavale bojazan da bi američka industrija municije mogla ostati bez najboljih radnika.²⁹ Američka vlada, pogotovu nakon ulaska SAD u rat, podržavala je vanjske manifestacije dobrovoljačke akcije, jer je to budilo borbeni duh kod američke javnosti i davalo primjer američkoj omladini.

²⁸ A-JAZU, A-JO, sv. 97.

²⁹ Člana srpske misije, koja je posjetila SAD potkraj 1917, generala Rašića upozorio je ministar rata Baker da je jugoslavenski dobrovoljački pokret poželjan, ali da ipak SAD ne gledaju sa simpatijama na pokret preko kojeg se iz Amerike odvođi ljude koji bi trebali postati američki građani. I češki političar E. Beneš spominje taj problem: »Vlada Amerike imala je dvije velike primjedbe protiv naše dobrovoljačke akcije: u prvom redu plašila se da odobri regrutiranje narodne vojske, jer bi time ugrožavale američku vojsku, koja se baš stvarala; kad bi svi američki narodi, čija je prvobitna domovina sudjelovala u ratu, tražili stupanje u narodne vojske, vlastita američka vojska pretrpjela bi goleme štete. Osim toga jedan od najvažnijih problema američke ratne politike bio je da je rat trebao biti veza za sve američke građane bilo kojeg podrijetla da se zbliže i ujedine američki građani svih narodnosti i da se od heterogenog iseljeničkog elementa počne stvarati pravi narod Amerike.« (Dr E. Beneš, Svjetski rat i naša revolucija, Zagreb 1938, 318.)

Dobrovoljačke jedinice na putu za Bizertu prolazile su kroz London i Pariz. Njihova pojava u savezničkim prijestolnicama imala je političko značenje. Tu činjenicu dobro je zapazio list »Hrvatski Svijet«, koji u članku »Veliki utisak kretanja naših ustaša u Londonu i Parizu« piše: »Kako nam javlja ju iz Pariza, baš kad je ondje vijećala konferencija Saveznika o Balkanu i balkanskom pitanju, prispjela je bila prva Vidovdanska četa u Francusku i prošla kroz Pariz. Ova pojava [...] bila je najuspješnija demonstracija, koju je naš neoslobođeni narod mogao učiniti [...] Prema vijesti koju smo jučer primili, stigla je i naša Zrinjska četa sretno u Englesku. Baš sada, kad su ondje opet predstavnici nekih Saveznika, kada su u Londonu i talijanski ministar Sonnino i naš Pašić, kada je na redu naše jadransko pitanje, baš sada je dobro došlo prolaženje naše Zrinjske Čete kroz London.«³⁰

25. kolovoza 1917. održana je u Marseilleu smotra jugoslavenskih dobrovoljaca iz SAD. Dobrovoljce je pozdravio zapovjednik američke vojske u Evropi, general Pershing, koji je svoj govor završio riječima: »Nakon rata će mnogi od vas ostati u oslobođenoj domovini, a drugi će se možda povratiti u Ameriku, koja im je druga domovina. Ni jednima ni drugima neće Amerika zaboraviti njihove žrtve za civilizaciju i slobodu svijeta.« I Pašić je pozdravio dobrovoljce rekavši: »U mom svojstvu starog vojnika, ja vidim u vama potomke naših slavni Srba, Hrvata i Slovenaca, vidim u vama Marka i Miloša, Zrinskog i Frankopana, naše slavne junake, radi kojih nam se svijet divi.« U ime Jugoslavenskog Odbora dobrovoljce je pozdravio Hinko Hinković riječima: »Vi pohitaste preko oceana, da u ime troimenog, ali jedinstvenog našeg naroda srpskog, hrvatskog i slovenskog, koji još te čami u tamnici austro-mađarskoj, sa puškom u ruci očitujete naše ciljeve.«³¹

Izvjeshni uspjesi dobrovoljačke akcije i njen dobar prijem kod Saveznika pobudili su zadovoljstvo u Jugoslavenskom Narodnom Vijeću. Na sjednici Izvršnog Odbora od 19. listopada 1917. saslušan je referat Pribičevića i izraženo priznanje dosadašnjim uspjesima Misije. Konstatirano je da je Misija izasлана na temelju sporazuma između srpske vlade i Jugoslavenskog Odbora i da službeno nosi dosljedno jugoslavenski značaj, te da je dobila ne samo punu podršku evropskih saveznika nego je naišla i na dobar prijem kod zvaničnih krugova u SAD. Dalje je Odbor zaključio da treba demantirati zlonamjerne glasove, koje su protivnici narodnog ustanka počeli širiti, kao da je dobrovoljačka akcija završena, zbog broja ljudi koji su krenuli u dobrovoljce i zbog američkog regrutiranja. Odbor je osobito istakao kako je baš sada potrebno podvostručnim snagama nastaviti kretanje narodnog ustanka. Također je odlučeno izraziti zahvalnost svih vlastima u Kanadi i Evropi, stranim i našima, za lijep prijem naših dobrovoljaca, a svim mjerodavnim faktorima preporučiti što veći obzir na nacionalne i druge osjećaje pojedinih dobrovoljaca.

Dobrovoljačka akcija doživjela je 1917. svoj najveći uspon kako u političkom pogledu tako i po broju dobrovoljaca. Ipak, u cjelini uzevši, dobrovoljački pokret u SAD doživio je neuspjeh i politički i brojčano. Jugoslavenski Odbor u Londonu i srpska vlada računali su da će iz SAD stići najmanje 30.000 dobrovoljaca, a od početka do kraja rata stiglo ih je oko 10.000. Postoji više razloga zbog kojih je dobrovoljački pokret doživio neuspjeh. Dobrovoljač-

³⁰ Jugoslavenska Država, 6. IX 1917, br. 95.

³¹ Radnička Straža, 17. X 1917, br. 45.

ki problem bio je od početka rata, kako u Evropi između Jugoslavenskog Odbora i srpske vlade tako i u Americi, u prvom redu politički problem.³² Dobrovoljačke jedinice na Solunskom frontu bile su za srpsku vladu prvenstveno efektivna vojna pomoć prorijeđenoj srpskoj vojsci³³ Za Jugoslaveno iz Austro-Ugarske zasebna dobrovoljačka vojska trebala je pokazati Saveznicima i samoj Srbiji da su Jugoslaveni poseban, ne samo vojnički nego i politički, faktor. Taj nesporazum, koji je u Evropi teško pogađao odnose Jugoslavenskog Odbora i srpske vlade, a tim i dobrovoljački pokret, sa svom svojom težinom odrazio se u Americi. Velikosrpsku frakciju na čelu s Mihajlom Pupinom od početka je smetalo jugoslavensko značenje Pribičevićeve Misije. Tako je dobrovoljačka akcija postala još jedan razlog za teške sukobe između jugoslavenskog dijela srpskog iseljništva i srpskih šovinista.

Od samog početka rata odlazili su u dobrovoljce najvećim dijelom Srbi. Hrvati i Slovenci išli su u malom broju. Razlog tome Pero Slijepčević izrazio je riječima: »Srbi su se javljali u dobrovoljce radi srpske ideje, radi ujedinjenja Srba. Hrvate i Slovence nije mogla voditi ta srpska svest, pa su se od njih javljali u većem broju samo inteligentniji slojevi [...]«³⁴ Jednakog mišljenja bio je i sam Trumbić: »Shvatljivo je, da je kod srpskih elemenata izvan otačbine mnogo lakše imati uspjeha, kada se radi za pomoć Srbiji, jer već samo ime dovoljno je, da im objasni stvar i pobudi oduševljenje za nju. Ali to nije dovoljno za rad kod Hrvata i Slovenaca, osobito kod neukih masa, kojima, kad ih se zove u dobrovoljce, treba uliti povjerenje, da se ne radi samo o zasebnoj srpskoj stvari, već i o njihovoj i da se borba, u koju ih se zove, vodi za oslobođenje i njihovog zavičaja, jednako kao i onoga njihove srpske braće.«³⁵

Sredinom 1917. Jugoslavensko Narodno Vijeće predstavljalo je najjači politički faktor među jugoslavenskim iseljenicima. U Vijeću je prevladalo mišljenje da se već toliko uspjelo u širenju jugoslavenske ideje među iseljenicima da ona može biti dovoljan poticaj hrvatskim i slovenskim iseljenicima da pođu u dobrovoljce i dadu svoje živote za novu državu — Jugoslaviju. Ali u Vijeću su, očito, krivo procijenili situaciju. Iako jugoslavenska ideja nije u SAD bila nikad interpretirana kao negacija hrvatstva, srpstva i slovenstva, nego kao osnova za stvaranje federativne Jugoslavije, ipak je u velikom dijelu Hrvata i Slovenaca bilo uvijek sumnje da se iza svega toga krije plan za Veliku Srbiju. Takvo su raspoloženje podržavale vrlo jake i utjecajne skupine hrvatskih i slovenskih svećenika, te najraširenije hrvatske novine »Narodni List«. Osim toga, potkraj 1917. jugoslavenska ideja u SAD ne znači više samo osnovu za rušenje Austro-Ugarske i stvaranje Jugoslavije nego ona u svoj program uključuje i borbu za demokratsku republiku Jugoslaviju. Wilsonova politička načela i ruska revolucija suviše su jako utjecale na raspoloženje jugoslavenskih iseljenika. Među iseljenicima sve je više prevladavalo mišljenje da će s Austro-Ugarskom obračunati Saveznici, a da je prvenstveni cilj Jugoslavena u SAD borba protiv načela Krfske deklaracije.

³² Odnose Jugoslavenskog Odbora i srpske vlade u pitanju Jugoslavenske Legije prikazala je Milana Paulová u knjizi »Jugoslavenski Odbor«.

³³ Ljubo Leontić, O Jugoslavenskom Odboru u Londonu, Zagreb 1961, 83, kaže da je Vesnić izjavio pred Izvršnim Odborom Jugoslavenskog Narodnog Vijeća na kraju 1917. da je srpska vojska u to vrijeme brojila svega 19 000 ljudi.

³⁴ Pero Slijepčević, Naši dobrovoljci u svetskom ratu, Zagreb 1925.

³⁵ Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv Jugoslavenske Narodne Obrane, br. 873.

U tako teškoj političkoj situaciji našao se M. Pribičević. Kada ga još srpska vlada nije htjela poduprijeti u borbi protiv Pupinove velikosrpske grupe, on je zatražio od vojnog izaslanika Srbije u Francuskoj, gen. Rašića, da ga smijeni sa dužnosti. Iz Pribičevićeve ostavke jasno se razabire teška situacija u kojoj se našao ne samo dobrovoljački nego uopće jugoslavenski pokret u SAD. Pribičević kaže da je njegova Misija u stvari bila manje vojnička, a više nacionalno-politička. To srpska vlada nije htjela uvidjeti nego je Misiju shvaćala uglavnom kao vojničku. Međutim, Misija je bila najtješnje povezana uz jugoslavensku politiku Srbije. Bez odlučnog, otvorenog i jasnog izvođenja te politike rad Misije je bio osuđen na propast. Glavni uspjeh Misije trebao je biti u pokretanju Hrvata i Slovenaca u dobrovoljce. Međutim, u broju od 3.000 koliko ih je Pribičević otpremio, jedva je bilo 300 Hrvata i Slovenaca. O tome Pribičević kaže: »Razlozi ovome su jedino u našem nedovoljnom izlaženju susret njihovim osjećajima i težnjama, koje imaju u pogledu jedinstva sa Srbijom.« Najveća smetnja radu Misije dolazila je od Pupina i njegove okoline sa »Srpskim Dnevnikom«. Pored svih izvještaja o šteti koju su Pupin i njegova grupa nanijeli jugoslavenskoj politici, srpska se vlada ipak jednako odnosila prema Pupinu i prema pobornicima borbe za Jugoslaviju. Pribičević je bio nezadovoljan i činjenicom da ni poslije objavljivanja rata Njemačkoj i Austro-Ugarskoj od strane SAD srpska vlada nije uspjela postići službeno odobrenje Misije. Pribičević o tome kaže: »Moje je duboko uvjerenje, da tome nisu uzrok neke strane diplomatske prepreke na licu mesta ovdje nego prevelika opreznost sa naše strane. Činjenica da sa strane Sjedinjenih Država nema javnog i zvaničnog odobrenja misije pored onog što sam rekao o našoj jugoslavenskoj politici i Pupinu, treća je glavna prepreka jačem uspjehu misije. Jer zbog ovog narod sumnja ne samo u misiju i Srbiju uopšte, čudeći se da ona ne može da dobije ono što su dobili Poljaci na primjer koji nemaju uopšte države. Ovakovo stanje naročito rđavo deluje na Hrvate i Slovence koji u njemu vide nesigurnost Srbijinog položaja. Razumljivo je da ovo stanje olakšava sve protivakcije naših protivnika koje bi bile mnogo slabije kada bi misija imala zvanično priznanje Amerike.«³⁶

I srpski poslanik Mihajlović uputio je izvještaj Pašiću o stanju dobrovoljačke akcije. On je podržavao Pribičevićev izvještaj, osim onog dijela koji se odnosio na službeno priznanje misije od vlade SAD. Mihajlović kaže: »Međutim moram dodati, da sam u pogledu našeg pitanja činio nekoliko pokušaja; francuska i engleska vlada su nas direktno potpomagale preko ovdašnjih svojih ambasada i sve što se moglo izraditi, to je toleriranje našeg rada u skupljanju dobrovoljaca, koji nisu srpski podanici. Napominjem, da i francuska i engleska ambasada smatraju, da smo dobili više no što se očekivalo. Dokaz je tome apsolutno slobodno kretanje i g. Pribičevića i njegovih saradnika i potpuno slobodan rad, pa onda demonstrativno skupljanje dobrovoljaca sa javnim manifestacijama, na kojima učestvuju čak i mesne vojne vlasti. Ceo izgled tog našeg rada je takav, kao da je misija zvanično priznata i niko od našeg naroda ne može primetiti, da neka diplomatska formalnost nije izvršena [...] Položaj naše misije je potpuno onakav, kakav bi bio, da je i zvanično

---

³⁶ Dragoslav Janković — Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslavenske države, Beograd 1964, 84.

priznata.«³⁷ Ipak je Mihajlović, inače izvrсни srpski diplomata, ovu činjenicu krivo ocijenio. Pribičević je, krećući se najviše među širokim slojevima našeg iseljeničtva, sasvim dobro predvidio da bi jedan formalni akt američke vlade o priznanju imao odlučan učinak u prilog autoritetu Misije. Drugo je pitanje — da li je srpska vlada u tom času mogla ishoditi takvo priznanje.

Pribičević je otputovao iz SAD potkraj ožujka 1918. na Krf. Na prolasku kroz Rim sreo se s Ivanom Meštrovićem i objasnio mu svoje držanje u SAD, koje je bilo uvjetovano stvarnim raspoloženjem našeg iseljeničtva. Pribičević se bojao da bi zbog toga mogao biti uhapšen na Krfu, pa je tražio zaštitu Jugoslavenskog Odbora.³⁸

Za novog šefa Misije imenovan je major Srđan Gajić. Misija je djelovala sve do kraja rata i pod Gajićevim rukovodstvom sakupila 2.100 dobrovoljaca.

*
* * *

Predsjednik Wilson je 18. svibnja 1917. potpisao zakon o obaveznoj vojnoj službi za sve muške osobe od 21. do 30. godine. 6. lipnja provedena je registracija svih stanovnika SAD koji su mogli biti obuhvaćeni gornjim zakonom, bez obzira da li su američki građani ili ne, ali su naknadno od vojne obaveze bili izuzeti svi neamerički državljani. Njima je ostavljeno na volju da li žele kao dobrovoljci služiti u američkoj vojsci.

Još u vrijeme pitsburškog zbora bilo je na konferenciji Jugoslavenskog Sokola odlučeno da će se sokoli staviti na raspoloženje i slobodnoj Americi u slučaju ako bude trebalo braniti slobodu i ideale Amerike. Vodstvo jugoslavenskog pokreta, predviđajući tada ulazak SAD u rat, uočilo je veliki moralni i politički efekat koji bi za jugoslavensku stvar imala jedna jaka i zasebna jugoslavenska jedinica u redovima američke vojske. Zato je jugoslavenska propaganda, odmah nakon većeg angažiranja SAD za stvaranje jake vojske, počela sa širenjem ideje o dobrovoljačkoj jugoslavenskoj jedinici u američkoj vojsci. »Hrvatski Svijet« objavio je proglas Hrvatskog Saveza u kojem se kaže: »Jer ono što učinite za Ameriku, učinili ste za svoju staru domovinu, ono što učinite za oslobođenje naših krajeva, u redovima savezničke, osobito jugoslavenske i srpske vojske, učinili ste za čast svoje zemlje.«³⁹

Jugoslavensko političko vodstvo nije smetala činjenica da bi takva dobrovoljačka jedinica mogla predstavljati konkurenciju dobrovoljačkoj akciji. Pribičevića. Dobrovoljci, u prvom redu, imali su politički zadatak, a zasebna jugoslavenska jedinica u američkoj vojsci u tom smislu potpuno bi postigla svoju svrhu. Interesantno je spomenuti da ni srpska vlada nije bila protivna toj ideji. Tako je Vesnić, šef srpske misije koja je potkraj 1917. posjetila SAD, izjavio u St. Louisu: »Svi oni Jugoslaveni, koji se bore u redovima američke vojske, odužuju se svojoj domovini kao i njihova braća koja se bore u redovima srpske vojske.«⁴⁰

³⁷ Ibid. 128.

³⁸ Ivan Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje, Buenos Aires 1961, 137.

³⁹ Hrvatski Svijet, 8. VI 1917, br. 2353.

⁴⁰ Luka M. Pejović, Život i rad američkih Srba, St. Louis 1934, 30.

I onaj dio naših iseljenika koji su bili protiv jugoslavenskog pokreta, nastojali su nakon ulaska SAD u rat pokazati svoju lojalnost prema Americi propagiranjem akcije za odlazak u američku vojsku. »Narodni List« je pisao: »Mladi ljudi, koji ste sposobni, pođite u mornaricu, zemlja vas treba. Na prvoj stranici današnjeg lista vidite, gdje je ministar mornarice, Daniels, upravio Narodnom Listu brzojavni poziv [...] Mi upozorujemo naše čitaoce na taj poziv, osobito mlade ljude naše, kakovih danas mornarica treba, da popune posadu na brodovima. Naša je dužnost da upozorimo svakoga, koji je sposoban za tu službu, da zemlja sada treba mornara, a naši ljudi su dobri mornari.«⁴¹

Na sjednici Izvršnog Odbora Jugoslavenskog Narodnog Vijeća 23. veljače 1917. Pupin je predložio da se Izvršni Odbor prijavi kod američke vlade kao Centralni Odbor za Spremnost, a da sva pouzdana hrvatska, slovenska i srpska društva postanu pododbori za Spremnost. Čim to postigne, Odbor treba prijeći na popis jugoslavenskih iseljenika i posebno dobrovoljaca. Na istoj sjednici zaključeno je da se uputi u ime Vijeća memorandum Wilsonu i ministru rata Bakeru. U memorandumu Wilsonu kaže se između ostaloga: »Mi iz svega srca odobravamo prekid diplomatskih odnosa naše vlade sa carskom vladom Njemačke [...] Mi Vas uvjeravamo da su Jugoslaveni u Sjedinjenim Državama već preduzeli korake da podupru Vašu upravu u spremanju Sjedinjenih Država za svaku eventualnost koja može naići i da će svaki lojalni Jugoslaven u Sjedinjenim Državama učiniti svaku žrtvu za odbranu pravde i čovječnosti, a naročito za odbranu svoje nove otačbine SAD, koje su nam dale toliko blagodati, slobode i pravde.«⁴² Memorandum Bakeru je mnogo određeniji. U njemu se govori kako je većina Jugoslavena u SAD bila uvijek neprijateljski raspoložena prema Austro-Ugarskoj. Zato Baker može biti uvjeren, ako rat izbije, da Jugoslavensko Narodno Vijeće može preko jugoslavenskih dobrotvornih, prosvjetnih, političkih i gimnastičkih udruženja, koja su razasuta po svim krajevima SAD, dati znatnu pomoć obrambenom zadatku američke vojske. U odgovoru Baker kaže: »Vrlo me veseli što mogu da izrazim moje uvaženje ove pripravnosti na službu [...] Biću vrlo sretan, ako vaš Izvršni Odbor uzmogne, načinom, koji ste predložili, izraziti stanovnicima Sjedinjenih Država, koji su rođeni na strani, a nisu još postali građani ove zemlje, da je njihov boravak ovdje dobro došao i da mogu uživati gostoprimstvo ove zemlje tako dugo, dok zajedno s nama budu nastavili da priznaju ograde koje svakom uređenom društvu stavlja interes reda i zajedničkog boljitka.«⁴³

Izvršni Odbor Jugoslavenskog narodnog Vijeća zaključio je 18. travnja 1917. da cijela dobrovoljačka organizacija treba poslužiti okupljanju jugoslavenske dobrovoljačke vojske, koja će kao cjelina biti stavljena na raspolaganje američkoj vladi. Vijeće treba postići dozvolu za javno sakupljanje dobrovoljaca među austro-ugarskim Jugoslavenima za posebnu jedinicu koja će biti ekipirana i izdržavana od američke vlade i koja će biti poslana na Solunski front. U tom cilju Vijeće treba poduprijeti nastojanja srpskog poslanika Mihajlovića kod američke vlade na taj način što će od Vijeća i Sokolskog Saveza biti podnesene predstavke ministarstvu rata. Za slučaj da ova nastojanja uspiju, Mihajlović treba ishoditi kod srpske vlade da tom jedinicom zapovijeda Pribićević.

---

⁴¹ Radnička Straža, 25. IV 1917, br. 20.

⁴² Jugoslavenska Država, 6. V 1917, br. 66.

⁴³ Ibid.

Ante Bijankini kao predsjednik Jugoslavenskog Narodnog Vijeća, Marjanović kao starješina Jugoslavenskog Sokolskog Saveza i Grgurević kao tajnik Jugoslavenske Kancelarije, posjetili su 5. svibnja 1917. u Washingtonu Savjetujuću Komisiju Odbora za Narodnu Obranu Amerike i uručili joj u ime Vijeća i Sokolskog Saveza po jedan memorandum. Vijeće je ponudilo Komisiji svaku željenu suradnju koja bi se odnosila na Jugoslavene u Americi i zamolilo Komisiju da u tu svrhu dade sve potrebne instrukcije. Vijeće sa Kancelarijom i svim organizacijama koje može kontrolirati te svim povjerenicima izrazilo je želju da ga se smatra pododborom i pomoćnom organizacijom Komisije za Narodnu Obranu Amerike. U predstavnici Sokolskog Saveza Komisija se obavještava o broju Jugoslavena u Americi, o približnom broju za vojsku sposobnih muškaraca, o sokolskim organizacijama, te se kaže da je Savez već počeo vršiti popis jugoslavenskih iseljenika koji su spremni pridružiti se redovnoj američkoj vojsci ili takvim vojnim organizacijama koje će priznati američka vlada za vrijeme rata. Savez moli Komisiju za posredovanje da bude u svojoj akciji od vlasti priznat, da jugoslavenski dobrovoljci budu okupljeni u posebne vojne jedinice i da se ti dobrovoljci uvrste u eventualnu američku ekspediciju za Evropu, odnosno da se dadu pogodnosti onima koji žele poći da se bore sa svojim sunarodnjacima u Evropi.

Jednako su Poljaci i Čehoslovaci nastojali steći potporu SAD za svoje nacionalne ciljeve. Njihove iseljeničke organizacije također su vršile velike napore za sakupljanje dobrovoljaca. Oni su u tome imali znatnu pomoć Francuske. Francuska vlada je 10. kolovoza 1917. uputila jednu misiju s ministrom Franklin-Buillonom u SAD. Misija je imala osobitu zadaću da postigne od američke vlade dopuštenje da regrutira dobrovoljce u Americi za slavenske narodne vojske u Francuskoj. Ta je misija mnogo učinila za veće razumijevanje američke vlade prema dobrovoljačkom pokretu. Pogoršanje u vojnom položaju Saveznika potkraj 1917. zahtijevalo je novu i veću pomoć američke vlade, a učestvovanje SAD u ratu pokazalo se neophodnim. I to je bio razlog da je u američkim političkim krugovima uzimala sve više maha ideja o formiranju »Slavenske Legije«, u kojoj bi se okupili dobrovoljci iz redova slavenskih iseljenika u SAD koje bi sakupljale američke vlasti, organizirale ih u zasebne jedinice pod američkom komandom i upotrijebile ih ondje gdje to smatraju potrebnim.

Jugoslaveni su najviše pridonijeli ideji stvaranja Slavenske Legije. Tako su 4. lipnja 1918. na poziv senatora Aldena Smitha, potpredsjednik Jugoslavenskog Narodnog Vijeća N. Gršković i tajnik Jugoslavenske Kancelarije I. Grgurević na sjednici Senatskog Odbora za Vanjske Poslove u vrlo dugoj informaciji iznijeli težnje Jugoslavena. Gršković je tom prilikom spomenuo potrebu formiranja Slavenske Legije. Prema pisanju *The New York Timesa*, Gršković je rekao da bi se 50.000 Jugoslavena priključilo američkoj vojsci kada bi SAD donijele zakon po kojem pola milijuna njih ne bi više ni formalno bili podanici Austro-Ugarske i time bili riješeni položaja stranaca-neprijatelja.⁴⁴

U lipnju 1918. Gilbert M. Hitchcock podnio je prijedlog za regrutiranje dobrovoljaca u Slavensku Legiju između Čehoslovaka, Poljaka i Jugoslavena koji su nastanjeni u SAD a nisu podvrgnuti vojnoj obavezi. On je zatražio 12

⁴⁴ Jugoslavenska Država, 4. VII 1918, br. 10.

milijuna dolara za potrebe Legije. Poslije konzultiranja s ministrom rata Bakerom, predsjednik Wilson je 19. lipnja dao svoj pristanak za formiranje Legije.⁴⁵ 8. kolovoza izašla je »Naredba« Vojnog Štaba u kojoj je točno određena cijela organizacija Legije. Za legionare je prihvaćeno dobrovoljačko načelo, iako je s jugoslavenske strane bilo pokušaja u suprotnom pravcu. Tako je član Jugoslavenskog Vijeća Bogumil Vošnjak upozorio predsjednika Senatskog Odbora za Vanjske Poslove Cocka i senatora Sabatha, da dobrovoljački princip neće dati rezultata i da treba izraditi i sankcije za one koji se ne odazovu pozivu.⁴⁶

Američka vlada nije bila u neposrednim kontaktima sa iseljeničkim organizacijama kod donošenja odluke o Legiji. Niti T. G. Masaryk niti Jugoslavensko Narodno Vijeće nisu bili prethodno konzultirani. Ipak je Vijeće poduprlu tu akciju. Na sjednici od 2. srpnja 1918. Vijeće je donijelo ovu odluku: »Preko Jugoslavenske Kancelarije i Izvršnog Odbora poduzimaju se sve mjere kod faktora od kojih je zavisno rješenje ovog pitanja, da taj zakonski prijedlog dobije takovu formu, koja će obezbijediti čim veće učešće našeg troimenog naroda u toj vojnoj akciji i da se preko sviju triju organizacija (Hrvatskog Saveza, Srpske Narodne Obrane i Slovenske Zveze; op. I. Č.) poradi da se postigne čim veći uspjeh.« Donesen je također zaključak da se od američke vlade zatraži 10.000 dolara radi finansiranja agitacije za Legiju. Za sve poslove oko Legije bio je osnovan poseban odbor u koji su ušli Vošnjak, Tucić i Bogdanović.⁴⁷

Srpska vlada pokazala je velik interes za Slavensku Legiju. Pašić je 2. srpnja 1918. uputio poslaniku Mihajloviću zahtjev da vladi SAD preda ovu notu: »Kraljev. srp. Vladu jako je obradovala vest da je Vlada američkih Ujedinjenih Država donela zakon, kojim će naš narod, Srbi, Hrvati i Slovenci, biti obavezni boriti se za slobodu svoga naroda. To će rešenje doneti velike koristi uzvišenom delu oslobođenja naroda od austro-nemačkog jarma.

Sasvim je opravdano pravo da i Jugosloveni koji žive u slobodnoj Americi, učestvuju u borbi za oslobođenje svoje jednokrvne braće kada i američki narod proliva svoju plemenitu krv za slobodu celoga sveta. Srbija, koja već šest godina podnosi silne žrtve, podnosi na žrtvenik svoju decu i sve što ima za oslobođenje svoje jednokrvne braće Srba, Hrvata i Slovenaca, iskreno se raduje što će u ovoj svetoj borbi za pravo i slobodu svog sopstvenog naroda uzeti učešća i oni njeni sunarodnici i ona njena braća, koja su našla skloništa u velikoj i slobodnoj Americi. U ovoj svojoj radosti Srbija moli Američku Vladu da, pod zastavom slobodne i humane Amerike, pošalje ovu njenu braću na Solunski front, kako bi se borili zajedno za opštu stvar i ujedinjenje [. . .]. Balkanska saveznička vojska, pojačana sa 100.000 vojnika američkih, regrutovanih od Jugoslovena, biće neminovno u mogućnosti da otseče Tursku i Bugarsku od Centralnih Sila [. . .] i time doprineti opštoj pobeđi nad neprijateljem [. . .] Balkanski narodi, u čežnji za slobodom i nezavisnošću ostaće večitio blagodarni i priznateljni Velikoj Američkoj državi za svoju slobodu i nezavisnost. U nadi

---

⁴⁵ Vidi o tome Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe*, New Jersey 1957, 290.

⁴⁶ A-JAZU, A-JO, sv. 57.

⁴⁷ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

da će naša molba biti saslušana i blagonaklono primljena Kralj. Srp. Vlada ostaje većito zahvalna.«⁴⁸

Mihajlović nije predao notu američkoj vladi jer je smatrao da mora Pašiću objasniti neka pitanja oko Legije. U odgovoru od 7. srpnja Mihajlović je istakao da on sam ne vjeruje u uspjeh formiranja ove dobrovoljačke Legije. Osim toga, američki vojnici plaćeni su sa trideset i tri dolara mjesečno, bolje su odjeveni i hranjeni, pa bi ta razlika mogla utjecati na dobrovoljce koji su već na frontu. Mihajlović je istakao svoju sumnju i u to da će SAD poslati svoje oficire na Solunski front, gdje bi trebalo da se bore s Bugarima s kojima nisu u ratu. Vjerojatnije bi se Legija borila na talijanskom frontu direktno protiv Austro-Ugarske. »Iz svih ovih razloga mišljenja sam sačekati i videti kako će se izvesti sakupljanje dobrovoljaca i kakav će njihov položaj biti prema redovnoj američkoj vojsci i kakve namere imaju sa tim novim trupama pa tek onda preduzeti korak.«⁴⁹ Pašić je 8. srpnja izvijestio Mihajlovića da se može Americi staviti na raspoloženje koja stotina srpskih oficira, koji su momentalno neupotrebljeni zbog nedovoljnih srpskih vojnih efekativa.⁵⁰ Istoga dana, 8. srpnja 1918, zatražio je i glavni komandant savezničkih snaga na Balkanskom frontu američke trupe ovim telegramom: »Glavni komandant savezničkih snaga na Balkanskom frontu traži da izvijestim da su Bugari umorni od rata. Austro-ugarske trupe su u nesigurnom položaju i nisu najbolje. Prema posljednjem stanju, odlučujuća je pobjeda sada na Balkanskom putu. Sa dodatkom jedne američke divizije [. . .] i Njemačka može biti tučena preko Austro-Ugarske gdje su Jugoslaveni naši saveznici. Amerikanci bi trebali stići prije snijega«. Dalje se u telegramu kaže da bi svi Grci, Srbi i drugi Slaveni u američkoj vojsci mogli doći na Balkanski front da ohrabre Srbe i Grke, a obeshrabre Bugare. Međutim, zapovjednik američkih snaga u Evropi Pershing bio je protiv toga. On kaže: »Nije dolazilo u pitanje da mi pošaljemo američku vojsku na Balkan. Ovo citiram samo zato da pokažem kako smo mogli razasuti američke trupe, da nismo zauzeli čvrsto stanovište da je zapadni front mjesto gdje treba vršiti naše napore.«⁵¹

Srbija je zatražila pomoć i kod Francuske za slanje Slavonske Legije na Balkan. Zato je francuski ministar rata potkraj rujna 1918. pozvao ministarstvo vanjskih poslova da preko ambasade u Washingtonu poradi kako bi se Slavska Legija poslala na Solunski front i da uznastoji »ubediti Lansinga, da srpska vojska zbog svojih velikih gubitaka hitno treba nove popune, koje su jedini izvor za vojničku efektivu jugoslavenske kolonije emigrantskih bivših podanika Austro-Ugarske.«⁵²

Jugoslavensko Narodno Vijeće zatražilo je na početku srpnja od američke vlade da ga prizna »kao sastavni dio Odbora jugoslavenskog za zemaljsko predstavništvo Južnih Slavena u Americi, osobito u pogledu na akciju koja se pokreće za formiranje slavenskih divizija.«⁵³ Gršković je u ime Vijeća o tom

⁴⁸ Janković — Krizman, n. dj., 220.

⁴⁹ Ibid. 222.

⁵⁰ DASIP — Arhiv Srpskog Poslanstva u Washingtonu.

⁵¹ John J. Pershing, *My experience in the world war*, New York 1931, 141.

⁵² Milan P. Đorđević, *Srbija i Jugoslaveni za vreme rata 1914—1918*, Beograd 1922, 113.

⁵³ DASIP — Arhiv Srpskog Poslanstva u Washingtonu.

zahtjevu obavijestio i Jugoslavenski Odbor u Londonu: »Kad smo pokrenuli pitanje kod Vlade Sjedinjenih Država o priznanju naše organizacije, imali smo na umu naš rad među Jugoslavenima, naročito s obzirom na protivnike naše, a tako isto i zbog Slavske Legije u smislu novog zakona. Mi ne ulazimo u pretres, na kakvoj bi se osnovici to priznanje dobilo, ali smatramo da je ono apsolutno potrebno baš zbog toga, što će Poljska i Češka organizacija biti zvanično priznate.«⁵⁴ Trumbić je odgovorio Vijeću 30. srpnja da Odbor nije dobio priznanje nego da se to pitanje upravo pretresa sa srpskom vladom i da od toga ovisi što će se poduzeti kod savezničkih vlada. Zato Trumbić preporučuje Vijeću da ništa ne poduzima za priznanje kod američke vlade u vezi s osnutkom Slavske Legije. Dalje Trumbić kaže da nije upoznat s akcijom oko Legije pa je zatražio detaljne informacije.⁵⁵ U jednoj drugoj poruci, od 24. rujna, Trumbić već ogorčen zbog srpske vlade poručuje Vijeću: »Vlada mi je srpska odgovorila da se ona drži gledišta da ona zastupa cjelokupan narod [. . .] Treba dakle dobro da shvatite držanje Odbora, koji se u ovom pitanju slaže sa vama i da uvidite, da moramo doći do sporazuma sa srpskom vladom ne samo u cilju i programu nego i u razvijanju naše djelatnosti. S obzirom na vaš položaj u Americi, dok se ne riješi formalno pitanje o našem priznanju, radite kao da ste ogranak Jugoslavenskog Odbora i prema tome kao faktički predstavnik našeg naroda u Americi kao i u pitanju formiranja Legije.«⁵⁶

Rad na osnivanju Slavske Legije započeo je suviše kasno. To je bio zamašan posao za koji je trebalo više vremena. Rat se završio bez učešća Legije na frontu. Ipak smo ideji stvaranja Slavske Legije posvetili posebnu pažnju. Spominjali smo već nekoliko puta da je dobrovoljačko pitanje prvenstveno imalo političko značenje. U Jugoslavenskom Odboru su imali pravo kad su još na početku rata istakli da će milijunske vojske odlučivati o pobjedi. U tom pogledu ne bi Legiju trebalo ni spomenuti. Ali rad oko njenog stvaranja znatno je pridonio upoznavanju američke javnosti i političkih krugova sa slavenskim problemom u Austro-Ugarskoj. Rad oko Legije objašnjava dijelom i držanje same američke vlade prema jugoslavenskom problemu. Legija je bila povod za mnoge govore u američkom Kongresu o jugoslavenskom pitanju. Tako je kongresman W. Frank James 23. IX 1918. upoznao Kongres sa cjelokupnom jugoslavenskom dobrovoljačkom akcijom od početka rata, pa je između ostalog rekao: »A kad se ustanovi i organizira Slavenska Legija u Americi, ja sam siguran, da će tisuće i tisuće Jugoslavena pohrliti pod našu zvjezdanu zastavu i boriti se za zajedničku stvar demokracije i prosvjete. Ja se slažem sa gospodinom Sabathom, predgovornikom, da Jugoslaveni imaju biti priznati kao i Čeho-Slovaci i da odnosi između Jugoslavena i Talijana moraju se pravedno riješiti. Ja vjerujem i ja se nadam da će službeno priznanje Jugoslavena uslijediti kroz najkraće vrijeme.«⁵⁷

Pitanje slavske Legije utjecalo je na držanje jugoslavenskih političkih faktora. Akcije srpske vlade, Jugoslavenskog Odbora u Londonu i Jugoslavenskog Narodnog Vijeća u Washingtonu oko Slavske Legije znatno nam pomažu da upotpunimo naše znanje o stvaranju jugoslavenske države.

⁵⁴ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Hrvatski Sokolski Koledar za 1919, Chicago, 51.

S u m m a r y

Germany and Austro-Hungarian Monarchy spread their propaganda throughout the United States right at the beginning of the World War I. Among other things, they invited the emigrants to come back for the army service. However, among the Slavonic emigrants, who were mostly against Austro-Hungarian Monarchy orientated, they had no success. On the other hand, among the Yugoslavian emigrants began the volunteering movement so that many volunteers went to Serbian and Montenegrin army. The first phase of that movement lasted until 1916 with very modest results but, due to the circumstances in the United States, we might consider it successful. The Yugoslav Committee in London and the Serbian Government initiated the second phase of the Yugoslavian volunteering movement in Europe (from 1916 until the end of the war). Milan Marjanović, the delegate of the Yugoslav Committee, arrived in New York in October 1915 with the task of organizing the volunteers. Serbian Government sent Milan Pribićević to the United States on the same duty in autumn 1916. From 1916 until the end of the war, the volunteering movement proved to be rather a success. Still, generally speaking, the volunteering movement in the United States was not politically successful and the number of volunteers was not as high as it was expected. The Yugoslav Committee in London, as well as the Serbian Government, believed at least 30 000 volunteers from the United States to come, but only 10 000 people arrived throughout the whole war-period. There are several reasons for such a bad result of the volunteering movement. It was in the United States, right from the beginning of the war (so as between the Yugoslav Committee in London and the Serbian Government), primarily a political problem. The attempt of the American Government in 1918 to organize the Slavonic legions from among the Slavonic emigrants and sending them into combat against the Central Powers ended unsuccessfully because it began too late. Still, such an attempt helped the American public and political forces to get acquainted with the Slavonic problem in Austro-Hungarian Monarchy.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb